

A BOLDOGSÁG KÖVETKEZMÉNYEI

Kérsz egy szál cigarettát?
Nem, nem, már leszokóban.
 Túlélve a barátság.

BIBÓ ISTVÁN ÉS MARSOVSZKY MIKLÓS LEVELEZÉSE

Sajtó alá rendezte Bibó István (ifj.)

Bibó István hagyatékában – életrajzából megérthető módon – kevés az olyan levél, amely hozzá közel áll, vele azonos szellemi rangú kor- és pályatársakkal, barátokkal és szellemi partnerekkel folytatott eszmecserékbe adna bepillantást. Kivétel ez alól ifjúkora – azaz a 30-as évek, egyetemi tanulmányainak és pályakezdésének esztendei –, főleg barátaival való levelezése révén; de ez az időszak hamar lezárult a 40-es évek elején, Reitzer Béla munkaszolgálatban bekövetkezett tragikus pusztulásával, illetve Erdei Ferenc – másképpen tragikus – kommunistává válásával és a világháborúval.

Az itt közölt Bibó–Marsovszky-levelezés az említett kivételek közé tartozik először is annyiban, hogy nagyobbik része szintén a 30-as évekből való. A háború azonban ebben a levelezésben is hosszú szünetet okozott, s bár mindketten életben maradtak, és gondolkodásmódjuk sem változott meg, az 1945–46-ban újra felvett személyes és levélkapcsolatnak a háború utáni reménysek szertefoszlásával ismét meg kellett szakadnia. Sem a Rákosi-, sem a Kádárrendszer nem kedvezett az írásos szabad gondolatcserének. Az efölött tünődő utókor még örülhet, hogy Bibó István a Budapesten, illetve Vácott vagy Márianosztrán lakó

barátaival – legalább szóban – tudott olykor véleményt cserélni. Az emigrációt választó vagy abba kényszerült barátaival azonban (Horváth Barna, Szabó Zoltán, Marsovszky Miklós) még erre sem volt lehetősége. Arra, hogy ezek a barátságok nem szűntek meg, hanem intenzív bűvópataként a diktatúrák alatt is tovább éltek, s az igazi barátok a közös emlékek révén később is folyamatosan hatottak egymásra, az itt közölt levelezés négy utolsó darabjában is találunk bizonyítékot.

Kivétel ez a levelezés abból a szempontból is, hogy Bibó István levelei is fennmaradtak Marsovszky Miklósnál, és özvegye szívességéből a 80-as években hozzánk kerülhettek – Borbíró Virgilék, Szabó Zoltán és Keszthelyi Nándor néhány levelével együtt. Szándékom szerint a Bibó István halála óta összegyűjtött – sajnos, nem túl sok, és nagyrészt már publikált – levelekkel együtt, a szükséges rendezés után ezek is az MTA könyvtárának kéziratárába fognak kerülni.

Marsovszky Miklós (1895–1972) Bibó István nagynénjének, Bierbauer (Borbíró) Virgilnének és férjének baráti köréhez tartozott. 1927 óta Párizsban élt, s Bierbauerék küldték hozzá Bibó Istvánt első párizsi

útja alkalmából, 1935-ben. Erről a *Holmi* olvasói részletesebben is tájékozódhatnak Bibó István és nagynénje levelezéséből, melyet a folyóirat 2011. augusztusi és szeptemberi számában adtam közre. Amit Marsovszky Miklós életéről jelenleg – elsősor-

ban rokonai és Timár Árpád szívessége alapján – tudni lehet, azt Szabó Zoltán említett leveleinek közlésekor (*Holmi*, 2012. június, 702–709.) foglaltam össze.

Bibó István (ifj.)

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Budapest, 1936. június 4.

Kedves Miklós!

Örömmel jelentem, hogy ismét eljutok Párisba egy-két hétre, s nagyon számítok rá, hogy ott talállak. Egy holland–amerikai ösztöndíjat kaptam a nyári hónapokra Hágába, s e hó 15-én Velence–Genf–Páris útvonalon fogok odautazni júl. 1-ére.

Egy kérésem volna hozzád. Az ösztöndíjat kinn kapom, a valutakérelmezésekkel pedig már elkéstem. Arra kérlek, légy szíves, küldj nekem, Velence Poste Restante, ajánlott levélben 300 lírát vagy 300 fr. frankot. Ha ennek bármi akadálya van, ne bánjad: a dolog nem életbevágó, csupán olasz utamat szeretném könnyedebbé tenni addig, míg Genfig jutok.

Igaz szeretettel, köszönettel és a közeli viszontlátás örömeiben

ölel
Pista

Bibó István. Budapest I. Hieronymi út 61.

Marsovszky Miklós – Bibó Istvánnak

[*Kézírtos levél, borítékján:* Ngs. dr. Bibó István Úrnak, Hongrie, Budapest I. Hieronymi út 61. Exp. Marsovszky, 11, rue des 4 fils, Paris 3e, MTA Könyvtárának Kézirattára, Ms 5117/272.]

Paris, 1936. jún. 12.

Kedves Pisti,

leveledet csak ma kaptam kézhez, mert kétheti távollét után ma érkeztem vissza Paris-ba. Sietve írok, hogy még Pesten érjen ez a levél. Sajnos a viszonyok itt pillanatnyilag olyanok, hogy kérésedet nem tudom teljesíteni. Front populaire, szocialista kormány, sztrájkok, infláció és devalvációs veszedelem, az üzleti élet teljes megbénulása – s ehhez még az, hogy tartalékaimat mentés céljából immobilizálnom kellett, és kintlévőségeimet csak csöppenként kapom be.

Nagyon röstellem, hogy tavalyi, őszinte ígéretemet az első tényleges alkalommal már meg kell hazudtolnom – de kérlek, tekintsd ezt „vis major”-nak.

Ettől eltekintve menj el azért mégis Velencében a postára – hátha befolyik hétfőre a napi szükségletnél valamivel több, s akkor azt elküldeném Neked. De biztosan ígérni nem tudom, s azért is írok, hogy evvel ne számíts.

Nekem különben nem megy itt rosszul még most sem, s ha itt leszel, ugyanúgy lehetünk majd együtt, mint tavaly. Addig, reménylem, már nyugodtabb is lesz itt minden.

Nagyon örülök, hogy újra láthatlak, és még egyszer elnézésedet kérve

igaz barátsággal öllelek
Miklós

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Budapest, 1936. szept. 16.

Kedves Miklós!

Jól utaztam, és szerencsésen megérkeztem. Szombaton délután egy szuszra végignéztem Reichenhallt, Berchtesgadent, s egy óráig eveztem a Königsee-n; mindegy lévén már, hogy szombaton este vagy vasárnap reggel érek-e Bécsbe. A Königsee gyönyörű szép volt, az evezés pedig külön jólesett.

Itthon családomat rendben és egészségben találtam. A hivatalba is beálltam tegnap, s a háromhavi restanciát repeső örömmel fogadtam.

Tegnap délben telefonáltam Édesanyádnak, aki nemrégén kapta meg a Te leveledet. Tőlem elsősorban a francia viszonyok iránt érdeklődött. Én lelkes buzgalommal bizonyítottam neki, hogy Franciaországban a sztrájk nem azonos a felfordulással, és semiféle forradalmi előjelet nem tapasztaltam. Ezt látható, illetve hallható örömmel fogadta, de azért hozzátette, hogy abból, amit mondok, levon valamennyit. Attól félek, hogy az újabb sztrájkhírekre majd még többet levon megnyugtató információimból. Nagyon kérdezte azt is, vajon csakugyan eljössz-e Pestre hamarosan. Mondotta, hogy most költözködésben vannak: nagyon szomorúan hagyja ott az Úri utcai házat. Költözködés után majd tisztelkedni fogok nála és Mülleréknél.

Pest olyan, mint volt: én egy fokkal rosszabbul érzem magam benne. Hazaérkezésem első akkordja az volt, hogy Bécstől Pestig hallgattam két kereskedelmi utazó épületes elmefuttatását, mely szerint mindenki megdolgozik azért a pénzért, amit keres, csak a tanárok és tanítók nem, mert minden évben ugyanazt kell tanítaniok, és 4 hónapi szabadságuk van. Azt is rosszalották, hogy az iskolában ma is olyan elavult könyveket olvasatnak, mint az „Új földesúr”.

Kedves Miklós, egy kommissióval szeretnék megterhelni. Légy olyan jó, küldjél az itt csatolt levélen adott címre egy 12-20 százból álló, szépen festő virágcsokrot. A kiválasztásban vagy összeállításban és a mennyiségben is teljesen a te szépérzékedre bízom magam: csak éppen szerelmi szimbólum ne legyen benne (piros rózsák vagy csupa fehér szegfű stb.), mert a csokornak egészen komplikált és a fentieket kizáró funkciója van. Az itt csatolt levelet kérem mellékelni hozzá. Egyben kérlek, hagyd meg, hogy az átadással többször próbálkozzanak, mert a címzett sokszor nincs otthon, s a lakás üres. Jelen esetben feltétlenül ragaszkodom hozzá, hogy a költségeidet majd megadjam. Hálás köszönet.

Add át kézcsókjaimat a hölgyeknek, és mondd meg Julika asszonynak, hogy a Baracklikörje az egész úton melegítette nemesebb belső szerveimet, s Bécsben nemzetközi sikert aratott. Bubunak mondd meg, hogy ne hagyja magát zavarba hozni a nőktől (ti. a macska-nőktől).

A viszontlátásig szeretettel ölel

Pista

Bp. I. Hieronymi út 61.

Müllerék – Marsovszky Miklós nővérének férje, Müller Pál építész.

A hölgyek – Révai Éva, Marsovszky Miklós élettársa, később – Marsovszky Éva néven – felesége (Révai Ilka színésznő és fotóművész leánya), továbbá barátnője, a levelekben „Julika asszony”-ként vagy „Juliska”-ként emlegetett hölgy.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[Borítékján a szokásos címzés, Párizsban, áthúzva és ráírva: Naples, Poste restante, Italie. A postapecset szerint 1936. dec. 19-én feladott levél 21-én érkezett Párizsba, 24-én továbbították Nápolyba, ahová 26-án érkezett.]

Kedves Miklós!

Mostanáig nem jutottam hozzá az íráshoz, mert önkéntesi három hónapomat töltöttem. Nem idő hiányzott hozzá, mert az bőven volt, hanem írószer, ülőhely és hangulat. Ma szereltem le, és végeredményben kellemesen emlékszem vissza az egészre: fizikailag határozottan jót tett nekem. Legrosszabb a vég nélküli időhúzás volt, legjobb pedig a lovaglás utáni izomláz.

A Shapira-pénzügy simán elintéződött, és lényegben neked volt igazad: sajnálom, hogy búsítottalak vele.

Nagyon számítok rá, hogy pesti jövedeled most nem marad el, és hamarosan látni foglak. Jó karácsonyt kívánok Szicíliában, s sok kézcsókot küldök Éva asszonynak és Julika asszonynak.

Szeretettel ölel

Pista

Budapest I. Hieronymi út 61. – Telefon 1-51-0-67

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[Borítékján: Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des Quatre-Fils, Hôtel d’Anvers, Paris (3e).]

1937. júl. 13.

Kedves Miklósom!

Elég rossz félév van mögöttem családi és saját betegségekkel. Ezekről most nem írok bús referádát, ellenben jelentem, hogy négyheti nyári szabadságom alatt Párizsban leszek. Július 29–30-ika tájt érkezem, és augusztus 17–19-ike körülíg maradok. Bánom, hogy ilyen későn írok Neked, de remélem, hogy Párizsban leszel az alatt az idő alatt, és sokat lehetek Veled. Hogyan töltöttétek ezt az évet?

Nagyon kérlek, adj rövid híradást arról, hogy Párizsban leszel-e, s ha mégsem, hol találkozhatom Veled. A viszontlátásig szeretettel öllelek, a hölgyeknek kézcsókjaimat jelentem.

Pista

Bp. I. Hieronymi út 61.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[*Légipostán feladott képeslap – Bp., dunai látkép – a postapecsét szerint 937 JUL 15.*]

Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des Quatre-Fils, Hôtel d'Anvers, Paris (3e)

Kedves Miklósom! A programom egy héttel előretolódott: már 20–22-ike körül Párisban leszek, és aug 10–12-éig maradok. Édesanyád most mondta, hogy bizonyosan Párisban leszel: félek, hogy el leszel foglalva. Viszontlátásra kinn. Ölel Pista

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Bp. 1937. aug. 20.

Kedves Marsovszky család!

Szerencsésen megérkeztem, és jól is utaztam volna, ha állva és ülve aludni tudtam volna, de ez háromnapos próbálkozás után sem sikerült. Hazaérve sürgősen beszüntettem a további kísérletezéseket. A destruált és rendetlen francia vasút másfél órai késéssel juttatott a határra, innen viszont a rendezett és nemzeti érzéstől fűtött olasz vasút háromórás késéssel Velencébe.

Velence szép volt, az idő jó, és a Lidó kitűnő. Az utcákon pedig a vasárnap tiszteletére csupa bennszülött nyüzsgött, akik gyönyörűségei a szemnek.

Tegnapelőtt telefonáltam Szikláéknak: Péter jelentkezett, aki éppen Pesten volt, és közölte, hogy mindenki jól van.

A könyveket és a csomagot átadtam.

Nagy szeretettel és sok hálával gondolok mindnyájukra és Párisra. A viszontlátásig sok üdvözetet, kézcsokot és kézsorítást küld

Pista

Szikláék – a Müller családhoz hasonlóan Marsovszkyék közvetlen rokonságához tartoznak.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[*Postai levelezőlap; dátuma a postapecsét alapján: Budapest, 1937. szeptember 7.*]

Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des Quatre-Fils, Paris (3e)

Kedves Miklós!

Baj van a csomag körül, mert eddig ide nem jött, holott az itteni postatudósok szerint itt kellene lennie. Bánom, hogy ezzel terheltelek és terhellek, de most mégis kérlek, reklamáld meg ott, ahol feladtad, hogy nézzenek utána. Lehet, hogy elirányították Bukarestbe vagy Bagdadba. Családomnak bölcsességükre súlyt fektető tagjai most kórusban olvassák a fejemre oktalanságomat, s már ezért is szeretném, ha előkerülne. Ezenfelül és ettől függetlenül nagyon szeretnék hírt hallani rólatok.

Kézcsokjaimat küldöm, s a viszontlátásig szeretettel öllelek

Pista

Bp. I. Hieronymi út 61.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Bpest, 1938. jan. 26.

Kedves Miklósom!

Hálásan köszönöm az utánjárásodat, és ne haragudj az alarmírozásért. Sürgős szükségről nincs szó, tehát hagyhatjuk a dolgokat, ahogy vannak. Csupán a pengő eséséből adódó pénzszaporodási lehetőség ragadta meg a fantáziámat, s a pengőkkel nem hétköznapiakat akartam szanálni, hanem utolsó nagyobb összegű családi tartozásomat rendezni. Hogy a pengő emelkedni nem fog, tehát ebben az értelemben mélypontja sincs, azt magam is tudom. Viszont ha egyszer itthonra is kihat a zuhanás, és elkezdene az árak emelkedni, akkor már nem érdemes a svájci frankon pengőt venni. Ebben az értelemben tehát mégis van egy bizonyos pont, amit esetleg megpróbálok kihasználni. Ez e pillanatban azért nem esedékes, s ha nem muszáj, nem teszem.

Az egész művelet buta módon bizonyos valuta-büntetőszabályokba is ütközik, amint utóbb megtudtam, bár nem egészen biztos. Ha Párisban én vettem volna pengőt és küldtem volna haza, úgy ez teljesen legális ügy. Ha azonban Te küldöd, úgy ez nekem Tőled való követelésem, s így esetleg bizonyos paragrafusok alá vonható, hacsak nem esik más kivételparagrafusok alá. Az egész csupa ostoba kategória közötti tojástáncot jelent, mert nemzetgazdasági szempontból, ha hazahoznám is a sv-frankot, azt a németek happolnák el, s az egész művelettel legfőképpen a hazai sítolóknak ártok, mert a nagy nehezen kisírbolt pengőt ismét hazahozom. Az összeg csekélységére való tekintettel egészen neveltséges az ügy, de tekintettel külső körülményeimre, a dologban való további gyanútlan levelezgetést nem akarom folytatni.

Ha tehát a jövőben Neked írt levélben bármilyen ártalmatlan összefüggésben pengőösszeg szerepel („elkelne 100 pengő”, „150 pengővel helyrejönnek”), úgy az határozott pénzkérést jelent. Viszont ígérem, hogy csak komoly szükség esetén fogom ezt cselekedni, és igyekezni fogok a nyári párisi utat nem elpuskázni. Viszont csak „lettre de valeur déclaré”-ban küldjed: én is így küldtem októberben Párisból Magyarországra, s biztos, hogy lehet. Kemény borítékba kell tenni, az öt sarkán lepecsételtetni és úgy feladni, mint bármely ajánlott küldeményt.

Ha viszont nyár táján levélben azt kérdezem Tőled, hogy állod-e a régi meghívást, és nem alkalmatlan-e Neked, hogy ekkor és ekkor jövök, akkor tudd, hogy erre egy szívélyes hangú meghívólevéllel kell válaszolnod, melyben leszögezed, hogy egész párisi tartózkodásom alatt a ti vendégetek vagyok. Ezt a levelet ugyanis itt fel kell mutatnom annak bizonyítására, hogy tisztességes valutából tartózkodtam külföldön.

Az itthoni dolgokra csak azt lehet mondani, amit Te is írtál. Csak az egy év előttihez képest is elképesztő a közkerécsbeli és tónusbeli züllés. Természetesen még mindig nyitva van az az alternatíva, hogy cinikus úriemberek vagy megvadult mesterlegények fogják-e Magyarországot kormányozni, s e pillanatban csakis az előbbieknak lehet drukkolni, mert ezek mellett még van lehetősége a magánéletnek.

Írod, hogy esetleg nem Párisban is találkozhatnánk. Azt hiszem, ez azt jelenti, hogy a pesti útról továbbra is szó van Nálad!? Nagyon-nagyon szeretnék látni, de bevallom, nem nagyon számítok rá Pesten.

Évának sok kézcsókot és üdvözetet küldök, Téged a viszontlátásig szeretettel öllelek

Pista

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Budapest, 1938. júl. 10.

Kedves Miklós!

Régóta készültem Neked egy siralmas levelet írni, melyben elmondódott volna, hogy idén azután végleg és visszavonhatatlanul és semmiképpen nem jutok el Párisba. Jó, hogy nem írtam meg ezt a levelet, mert az asszonyok újra nevettek volna rajtam: most ugyanis úgy látszik, hogy mégis kijutok. Remélek egy genfi ösztöndíjat, amelyik hatnyolc hétre szólna, és sok pénzzel járna, s abból három-négy hét Páris is kitelik előreláthatólag októberben. Mehetnék ugyan esetleg úgy is, hogy augusztus végén Párisba és szeptember-októberben Genfbe, de az augusztus végi Párisról közepes emlékeim vannak.

Kedves Miklósom, nagyon kérlek, írd meg, hogy áll a nyár végi és őszeleji programod, és mikor találalak benneteket Párisban. Persze az egész dolog még bizonytalan, s mindez csak medve bőrére ivás.

A hölgyeknek kézcsókjait küldi, s Téged a viszontlátásig szeretettel ölel

Pista

Marsovszky Miklós – Bibó Istvánnak

[*Kézírtos levél, borítékján: Nagyságos Dr. Bibó István Úrnak, Hongrie, Budapest I. Hieronymi út 61. Exp. Marsovszky, 11, rue des 4 fils, Paris 3e, postapécsettje: 10. VIII. 1938. MTA Könyvtárának Kézírtattára, Ms 5117/274.*]

1938. aug. 10.

Kedves Pistám,

régóta készülök Neked írni.

Örülök, ha elkerülsz megint Parisba.

Gyere inkább októberben, mert most nagyon sok dolgunk van, s csak keveset lehetnék veled együtt.

Örülök előre beszélgetéseinknek.

A levélíráshoz néha nagyon fáradt az ember, különösen, ha nem hajlandó engedni az írással szemben való igényeiből.

Mire megérkezel, Juliskát már nem találod nálunk. Juliskából boltos lett, szeptember elején képerkedése nyílik a Montmartre-on. Majd ott fogod őt meglátogatni.

Szóval: szeretettel és barátsággal várunk Évával együtt, és reméljük, hogy nem lesz semmi akadály a idejövetelednek.

Paris szép és egyre szebb, ahogy csúnyul körülötte a világ.

Öllelek

Miklós

Édesanyád kezeit csókolom.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[Két jól kivethető postapecsét: 939 JAN 15, a levél keltezésén az évszám elírás. Címzés: Monsieur Miklós Marsovszky, 11, rue des 4 Fils, Paris (3e) France.]

Budapest, 1938. [sic] jan. 15.

Kedves Miklósom!

Arra kérek, hogy a nálad lévő svájci frankokból küldj el részemre 400-450 pengő értékűt. Nem tudom, hogy áll most a pengő, de azt hiszem, mélyponton van: ha 400 fr. franknál lejjebb áll, úgy végy 450 P árát, ha 400 frankon felül áll, úgy 400 pengő árát. Úgy érzem, nincs értelme, hogy a pengő mélypontján őrizzem ezeket a sv. Frankokat, mert minden rémhír ellenére is elég optimista vagyok 1939 tekintetében, és ha nyáron kijutok Párisba, úgy itthon kapok vígan nyaralásra ugyanannyi sv. Frankot, de hivatalos árfolyamon. Ha ott kinn Neked is ez az érzésed, úgy akár az egészet hazaküldheted, ha nem egészen így látod, úgy küldd a 400-450 pengőket. Az az érzésem, hogy a pengő most mélyponton van, s ezt itthoni pénzügyek szempontjából szeretném kihasználni: ha tévedek, elteszem majd tanulságnak. A pénzt lettre de valeur declarében légy oly jó a következő címre küldeni: Borbély Mihály, Bpest, VII. Rottenbiller u. 6. II. em.

Szívességedet hálásan köszönöm, és ettől eltekintve szeretnék hírt hallani Rólatok. Kézcsókjaimat küldöm, és sok szeretettel ölellek

Pista

Bp. I. Agárdi út 5.

Marsovszky Miklós – Bibó Istvánnak

[Kézírtos levél, borítékján: Ngs. Dr. Bibó István Úrnak, Hongrie, Budapest I. Agárdi út 5. Exp. Marsovszky, 11, rue des 4 fils, Paris 3e, postapecsétje: 20. I. 1939. MTA Könyvtárának Kézirattára, Ms 5117/275.]

Paris, 1939. jan. 20.

Kedves Pistám,

pengőket reklamáló levelednek őszintén szólva nem nagyon örültem, bár nem ért váratlanul.

1.) A rám bízott 250 svájci frank a te következő parisi tartózkodásodra volt félretéve, s nem arra, hogy pesti hétköznapjaidba suszterolódjék.

2.) Előző leveledben még a Te véleményed is ez volt.

3.) A svájci frank svájci frank, s a pengő pengő. Nem tudom, micsoda divinációs képesség mondatja veled, hogy a pengő ma mélypontján van. Mikor nincsen.

Mindjárt leveled vétele után érdeklődtem telefonon a pengő árfolyama irányában, s egy olyan árfolyamot mondtak, ami a Te általad jelzettnél lényegesen kedvezőbb. De hozzátették, hogy várjak még néhány napot, mert még alacsonyabb lesz. Mondanom sem kell, hogy nem olyanoknál érdeklődtem, akiknek eladó pengőjük van. Informátoraim szerint a pengő árfolyama megszilárdult, mert (minden fenntartással írom ezt) Hitler vásárolja fel itt a pengőt propagandacélokra. (Ami végtére is nincsen kizárva.) De ismert okokból egyre sokasodik a piacon a kisibolt pengő, s a tendencia biztos baisse. Én karácsony napján vásároltam 50 pengőt 250 frankért, s kitűnő üzletet véltem csinálni.

A kuriózum a dologban az, hogy tegnapelőtti telefoni információim után elmentem három bankba, ahol pengőt árultak, s sehol se kaptam volna 415 frankon alul. Informátoraim pedig 100 ponttal alacsonyabb árfolyamról beszéltek. (Szavukon fogom őket, ha arra kerül a sor.)

Míndez ebben a pillanatban platónikus. Jövő csütörtökig nem tudok pengőt vásárolni, mert utolsó előtti leveled után frankjaid formát változtattak, amiből reméltem idejöttödíg némi kis előnyöket kicsiholtatni számodra. – Szóval csak jövő csütörtökön tudok számodra pengőket vásárolni. Ezt pedig azért, mert pénzügyminiszterem (Éva) jelenleg, jövő kedd estéig Londonban van. Végül is ha nagyon akarnám... De nem akarom. Szeretnék előbb erre a levelemre választ kapni, hogy tényleg szükséged van-e a pengőkre vagy se. Gondold meg a dolgot.

Egyébként „valeur déclarée” formában sem lehet pengőt küldeni, csak átutaltatni lehet, talán a Magyar Házból. Ezt még majd megtudom.

Szóval arra kérek, hogy írd meg egyszer, s ha végleg muszáj, isten neki, elküldöm a pénzt. De csak akkor...

Nekünk egyébként elég jól megy a dolgunk. Két hétig Nizzában voltunk. Gyönyörű volt. Most már újabb tippeket is tudnék adni...

– Remélem, végleg lemondta az aranybázisról. –

Ami otthon van: pfuj! – Et sans rancune, hein? –

Félek, hogy nem fogsz frankokat kapni jövő nyáron, s nem szívesen mondanék le ezért arról, hogy egy és más fontos dologról elbeszélgethessek Veled. Parisban. (Még ha addig talán találkozhatnánk is, egyebütt.)

Öllelek

Miklós

Sans rancune – harag nélkül; felejtjük el, jó?

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[Postai levelezőlap, pecsétje: 939 FEB-4. Címzés: Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des Quatre-Fils, Paris 3e France, feladó nélkül.]

Kedves Miklósom! Remélem, időközben megkaptad kimerítő válaszomat, ha nem, egyelőre annyit, hogy nem sürgős a dolog. Isten ments, hogy a legkisebb mértékben tiltakozzam a „gyámság” ellen, nagyon rossz volna, ha nem úgy írnál, ahogy írtál, és máskor is írd így. Ha a részletes választ három-négy napon belül nem kapod meg, légy oly jó, tudósíts róla egy lapon. Ölel Pista

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[Borítékja Bibó István kézírásával M. Miklósnak címezve: Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des Quatre-Fils, Paris 3e, feladó feltüntetése nélkül. A borítékot – 90 centime-os francia bélyeggel – a postapecsét szerint május 17-én Párizsban adta fel valaki, aki nyilvánvalóan Budapestről zsebben vitte magával; talán a levélben említett Benkő Gyula.]

Budapest, 1939. május 10.

Kedves Miklós!

Nagyon rég nem hallottam Rólatok; igaz, én is elhallgattam, és belesüllyedtem az ügyvédi-bírói vizsga nyomorúságaiba. Június végén fogom valószínűleg letenni, s utána, ha minden jól megy, három-négy hétre megint Párisba szeretnék menni, esetleg megtoldva egy északi-tengeri kirándulással. Hálás vagyok Neked, hogy annak idején a pénzt nem küldted el. Lehet ugyan, hogy júliusig még megkérlek, hogy küldj belőle ide vagy oda, de ez már a júliusi kiutazás megorganizálásával lesz kapcsolatban. Nagyon kérlek, írd meg, hogy vagytok és mit csináltok júliusban.

Az egész éves párisi ösztöndíj ezúttal a világesemények miatt valószínűleg kútba esik, mert a dologban döntő amerikai úr nem jött Budapestre. Talán jövőre sikerül; a napi-rendről semmiképpen sincs levéve.

A napokban utazott Párisba jó barátom és kollégám, Benkó Gyula bírósági jegyző, aki esetleg hozzád is fog fordulni konkrét útbaigazításokért. Egyébként nem küldtem volna Hozzád, mert különösebben nem fog érdekelni, de a kiutazása némileg kívándorlásszerű (félzsidó, és Amerikába megy nyáron), s Hozzád csak útbaigazításért fog fordulni, ha szüksége van rá, szívességért nem. Barátkozni pedig Schapirához irányítottam.

Itthoni állapotom változatlan. Anyám és húgom karácsony óta egy kis faluban ülnek, ahol húgom egy etnográfiai disszertációt csinál. Engem fenn hagytak szalmáskodni, s ezt most igen jól viselem.

Évának kézcsokjaimat küldöm. Híreidet várom, s a viszontlátásig változatlan szeretettel öllelek.

Pista

Bp. I. Agárdi út 5.

Marsovszky Miklós – Bibó Istvánnak

[M. M.-nak ezt a levelét a jelen publikálásra készülve az özvegyétől 1984-ben kapott levélcsomagban találtam. Ennek két magyarázata lehet: 1. M. M. a levelet megírta, de nem küldte el; ennek ellentmond a levél többszörösen összehajtott formája és viszonylag megviselt állapota. 2. Elküldte a levelet, és az meg is érkezett, de elkeveredett az apám által egy csomóban őrzött Marsovszky-levelektől, s mikor ezeket 1980-ban az akadémiai kéziratárban leadtam, nem volt közöttük; utóbb feltehetően előkerült, s én beletettem a „Levelezés, vegyes gyűjtő” c. dossziémba, s így került együtvé a Marsovszky-nétől kapott levelekkel. – Az 1. alternatíva a valószínűbb; eszerint ez az a levél, amely M. M. következő, július 1-jén kelt levele szerint „zsebemben maradt”.]

1939. máj. 17.

Kedves Pistám,

örülök, hogy hírt kaptam tőled. Barátod még nem jelentkezett, szívesen fogadom, ha jön.

Szóval, júliusban készülsz idejönni. Gyere bizony. Szép itt. A fák és állatok tavaszi nyugtalansága van a levegőben, s az emberekben sincsen egyéb nyugtalanság. –

Mi jól vagyunk Évával, gyakran beszélgetünk rólad, s bízunk hűségedben. Nemsokára itt lesz megint, s néhány emberi szót mondhatunk egymásnak. –

Mi húsvétkor a Rivierán voltunk, megint Nizzában, és nagyon szép volt. Én majdnem négy hétig voltam ott, Éva néhány nappal előttem jött vissza Párisba. Majdnem mindennap fürödtünk, egész idő alatt sütött a nap. Mindennap kirándultunk valahová. Szép volt. –

Most megint nagyon sok a munkánk. Pünkösdkor is elmegyünk valahová 4-5 napra. Szóval: la vie est belle!

Oui, la vie est belle – s reménylem, sőt bizonyos vagyok benne, hogy neked is ez a véleményed. –

Más... Ma Virgil bátyád okozott nekem némi bosszúságot. Írta, hogy ma érkezik Zürichből Reimsen át déli 12 óra 46 perckor, s hogy Zürich Hauptbahnhof Schweizerisches Reisebureau címre értesítsem, hogy mikor és hogy találkozhatunk. Levelére rögtön válaszoltam, hogy 12 óra 46 perckor nem érkezik semmilyen vonat, hogy Zürichből nem Reimsen át jön ide az ember, s hogy a menetrend szerint neki valószínűleg 14 óra 15 perckor kell érkeznie a Gare de l'Estre. Ha így volna, a vonatnál várom, ha másképpen, akkor értesítsen táviratilag a határállomásról. Miután hírt nem kaptam, kint voltam a vonatnál, de Virgilünk nem érkezett. Végül is előbb vagy utóbb majd megtudom, hogy mi történt vele. –

En kielégítő fizikai és szinte kielégítő szellemi kondícióban vagyok. Némi munkát is végeztem, mióta nem láttuk egymást. –

Szeretnék többet tudni rólad, mint amennyi sztenografikus tudósításod. Ha jönni készülsz – ez se rossz jel. –

A többit majd meglátjuk együtt, ha majd itt leszel.

Most pedig isten veled, ölellek

Miklós

Éva is vár, és barátsággal üdvözl. Goddet-ék is örülnek neked.

Virgil – a bevezetésben említett Bierbauer (Borbíró) Virgil.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Budapest, 1939. június 27.

Kedves Miklós!

Mind a mai napig úgy volt, hogy július 7–8-án két-három hétre Párisba megyek, most azonban hivatali szabadságügyek ezt némileg bizonytalanná tették. Párisban vagytok-e júliusban?

Miklósom, arra kérnélek, hogyha Benkő Gyula barátom, akinek pénzáttalása az én hibám miatt egy-két héttel elkésik, Hozzád fordul, akkor adjál neki pénzt kívánsága szerint. Azt hiszem, 300-400 frankot fog kérni. Ne haragudj az ilyen ügyekért, de nincs fogalmad róla, micsoda nyakatekertségek származnak ebből a közép-európai deviza „vircsaft”-ból.

A viszontlátásig szeretettel ölel, és Évának kézcsókjait küldi

Pista

Bp. I. Agárdi út 5.

Marsovszky Miklós – Bibó Istvánnak

[*Kézírtos levél, borítékján: Ngs. dr. Bibó István Úrnak, Hongrie, Budapest I. Agárdi út 5. Exp. Marsovszky, 11, rue des 4 fils, Paris 3e, postapecsétje: 1. VII. 1939. MTA Könyvtárának Kézírtattára, Ms 5117/276.*]

1939. július 1.

Kedves Pistám,

első leveledre azonnal válaszoltam, de levelem a zsebemben maradt, s másnapra megérkezett Virgil, aki egyet és mást beszélt Veled kapcsolatban... szóval, újabb levelet kellett volna írni. Így történt, hogy mostanig nem kaptál hírt s választ tőlem.

Örömmel és szeretettel várlak, ha csakugyan jössz. Sajnos a politikai horizont eléggé bizonytalan, s ezért nem merek túlságosan bizakodni jövőteledben. Barátod eddig nem jelentkezett.

Mi megvagyunk Évával, rendben lenne minden, ha kívül is rendben lenne. De lassankint mindenhez hozzászokik az ember, mint a cigány lova az éhezéshez. Lesz, ahogy lesz.

Mi júliusban Parisban vagyunk – kollektiót kell csinálni és elhelyezni. Egy-két napra szívesen elmennék Veled a tengerhez.

Szóval, ha jöhetsz, gyere. Az ember csak azt bánja, amit elmulasztott.

Majd élőszóval többet.

Öllelek

Miklós

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[*Borítékján feladó nem szerepel, postapecsétje szerint 1939. aug. 10-én adták fel Genfben, svájci bélyeggel. Címzése Bibó István kézírásával: Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des Quatre-Fils, Paris 3e France.*]

Budapest, 1939. aug. 7.

Kedves Miklósom!

Szerencsésen hazaérkeztem, és már beleállottam a hivatali robotba, ami önmagában nem borzasztó, de Páris után és kánikulában éppen elég nyomorúság. Innsbruckig igen kellemesen utaztunk, onnan a magyar határig a németek elárasztották az egész vonatot.

Amilyen arányban és rosszul viselem a hivaltal, Boriska pedig a családi kört, abban az arányban lesz közöttünk legenda Etretat-ból, Párisból és Barbizonból. Búsít, hogy Neked csak rossz emlékeid vannak erről a párisi kirándulásomról, de most nem tudok erről többet írni, s az az érzésem, hogy nem lesz emiatt többször keserűség közöttünk. Nagyon szeretném, ha arról a levélről, amiről beszéltünk, nem feledkeznél meg, helyesebben nem tennél le a megírásáról.

Most rá kell térnem egy csomó pénzügyi kérdésre. Nálad van 250 sv. Fr = kb. 2125 fr. frank + 2000 fr. frank, amiből 200 a Boriskáé. Úgy látom, ő ezt Évánál el fogja vásárolni, úgyhogy az én pénzem kb. 3900 frank. A Reitzer Béla-féle kötelezettségem megszűnt, ellenben bizonyos mennyiségű pénzre sürgősen szükségem volna. Azt is remélem, hogy a danzigi krízissel kapcsolatban talán esni fog a pengő. Arra kérek tehát, hogy kb. augusztus 15–20-ig küldess nekem 300 pengőt, bárhogy is áll az árfolyama, s 400 pengőt, ha valamit is esik az árfolyam. Ha pedig 400 frankos árfolyam alá esik, úgy küldjél további 400 pengőt, azaz összesen 800 P-t, mert ez az az összeg, amivel a

párizsi út miatt csinált adósságaimat rendeznem kell, legkésőbb szeptember végéig. Ha Kellermann úr nem fogadja szívesen, hogy pont baisse idején csinálom ezt az átutalást, úgy kérek, vásárolj pengőt, és küldd haza értékvélben az én címemre. Egyáltalán cselekedj belátásod szerint, de azon az alapon, hogy nekem kb. 10 napon belül okvetlenül kell 300 pengő, s Anyámék nyaralása szempontjából jó volna 400, szeptember végéig pedig további 400 kell a rövid lejáratú adósságok rendezésére. A legjobb lenne, ha – feltéve a pengő esését – az egész 800-at mostanában tudnád küldeni. E levelet tengelyentúl adatom fel: egyébként a valutadolgokat megszigorították, és vigyázni kell. Ha értékvélben küldesz, s ezután bárki is hivatalosan érdeklődik, úgy az legyen a hivatalos magyarázat, hogy én a Te családnak itt kölcsönadtam, és Te azt adtad meg nekem. Ha Te írsz nekem levélben számot (5 órai tea, 6 óra tájt keressem fel x-et), az a nekem járó 50 pengőket jelezze. Ne haragudj mindezekért az alkalmatlanságokért. Évától azt kérném, hogy ha Goddet-ék találtak a szobámban egy görbe hegyű körömlőt, úgy azt is tegye bele abba a minta érték nélkül csomagba, amiben az általam kért baszk sapkát küldi.

A nekem átadott okmányokat eljuttattam, ahová kellett. Magam vittem fel, volt anyósodat találtam otthon, s nála hagytam a borítékot.

Kedves Miklósom, nagyon szeretnék hallani Rólad minél előbb. Évának kezét csókolom: remélem, ő jobban bízik az én párisi visszamenetelemben, mint Te. A viszontlátásig szeretettel és ragaszkodással ölel

Pista

Új címem: II. Olasz fasor 10. II. em. 17.

Boriska – Ravasz Boriska, Ravasz László református püspök leánya, akkor Bibó István menaszonyjelöltje, aki júliusban, B. I. párizsi tartózkodását részben átfedő időben egy barátnőjével együtt Párizsban tartózkodott, és Marsovszkyékkel is megismerkedett.

Etretat – francia település, Le Havre-tól kb. 30 km-re északkeletre a normandiai tengerparton, ahol a fennsíkszerű szárazföld magas, függőleges sziklafallal szakad a tengerbe. Említése valószínűleg közös kirándulásra utal, ahogy Marsovszky későbbi (1940. júniusi és 1963. júliusi) leveleiben is.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[Postai levelezőlap, pecsétjén a nap számjegye alig kivehető, csak az biztos, hogy egyjegyű szám, legvalószínűbb a 7. Címzése: Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des 4 Fils, Paris 3e France. Feladó: Olasz fasor 10. Budapest II. Bibó István bírósági titkár.]

Budapest, 1939. augusztus 7.[?]

Kedves Miklósom! Körülbelül e lappal egyidejűleg kapsz egy levelet tőlem, azonban az abban foglaltak csak részben esedékesek. Közben ugyanis R. Béla újból jelentkezett, s így mindaz, amit aug. 15–20. körül feltétlenül kértem, az ő dolga lesz. Amit feltételesen kértem, azt továbbra is, a helyzettől függően kérem. Ne haragudj, hogy ennyi komplikációt csinállok, de ezúttal nem az én hibám.

Szeretettel ölel

Pista

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[A sérült boríték címzése *Bibó István kézírásával*: Monsieur Nicolas Marsovszky, 11, rue des Quatre-Fils, Paris 3e France.]

Bp. 1939. aug. 19.

Kedves Miklósom!

Azt hiszem, alkalmas lesz most az idő, hogy abban, amit levelemben és lapomon feltételesen kértem Tőled, most eljárd. A napokban (aug. 20–24. között) jelentkezni fog Nálad Keszthelyi Nándor barátom, akivel erről megbeszélhetsz egyet-mást. Addig, kérlek, ne járj el, amíg ő fel nem hív, és nem beszéltél vele. Azt hiszem, egyébként is tud majd neked érdekes dolgokat mesélni. Intelligens, igen jó judiciumú ember, de kissé pózos, s talán számodra helyenként jogásziass lesz, de nem lényegesen inkább, mint pl. én. Tőle függetlenül, lehet, hogy jelentkezni fog nálad személyesen vagy Genfből postán Reitzer Béla is, akinek légy szíves átadni azt a négy mandzsettagombot, amit kiválasztottam neki. Igen jó szándékú és hozzám ragaszkodó ember, de eléggé akadémikus alkat, s pechjére a mai közép-európai helyzet által származásában és kedélyében súlyosan érintett ember egyúttal. E két barátom után, azt hiszem, nem marad sok fű, de ezt ne kapsold össze jövődő párisi kimeneteleimmel kapcsolatos sötét jóslataiddal. Nagyon szeretném, ha írnl, de nem ezekről, hanem arról, amiről utoljára beszélgettünk. Évának kezét csókolom. Téged a viszontlátásig szeretettel öllelek.

Pista

Keszthelyi Nándor – (Bp., 1908. aug. 12. – Bp., 1967. okt. 3.) jogász, ügyvéd. 1945–48 között a Nemzeti Parasztpárt külügyi szakértője, ezután néhány évig vállalati jogtanácsos, majd élete végéig ügyvéd.

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Budapest, 22. dec. 1939.

Mon cher Nicolas,

Cela me gêne un peu, de t'écrire en Français: je n'aime pas de donner une preuve écrite de ma „chelindrianesse”.

Je te remercie beaucoup – un peu tardivement – l'envoi des brochures et des oreillers: je viens de donner à la poste ceux que j'ai choisis pour ma mère et Inke. Elles sont encore toujours à Apátfalva. Je les – les oreillers – remercie à Eva aussi.

Keszthelyi est revenu et il a raconté un tas des choses intéressantes. Il a raconté que vous allez tout à fait bien et si c'est le fait, je suis très content. Je continue à attendre mon analyse spectrale et j'espère que tu me l'enverras en peu de temps.

Il y a rien de nouveau autour de moi. Mon bureau est un des coins les plus paisibles de l'administration étatique. Malheureusement l'examen me menace encore: je le ferai au fin de janvier. En outre je mis en bonne condition morale et physique (ce serait plus agréable de pouvoir dire: morale et matérielle; cela donne alliteration aussi). Barbara va bien et comme je sais, elle a écrit ou elle veut écrire à Eva et remercier aussi les machins qu'elle a reçus de vous.

Mon cher Nicolas, je pense beaucoup à toi et à vous et je vous souhaite bonne Noël et un heureux nouvel an. En outre, je souhaite ce dernier à moi même aussi et j'espère que Staline ne le contrecarre pas.

Je t'embrasse, mon cher Miklós, bien fidèlement

Etienne

A levél fordítása: Kedves Miklósom, zavar kissé, hogy franciául írok neked, nem szívesen adom írásos bizonyítékát „slendriánságom”-nak. Kissé késve ugyan, de nagyon köszönöm, hogy elküldted a brossokat és a fülbevalókat, épp most adtam postára azokat, amelyeket Anyámnak és Inkének választottam. Még mindig Apátfalván vannak. [Elküldtem] a fülbevalókat is, ezt is köszönöm Évának.

Keszthelyi visszaérkezett, és egy csomó érdekes dolgot mesélt. Elmondta, hogy kitűnően vagytok, és ha ez csakugyan így van, nagyon örülök neki. Továbbra is várom asztrális elemzésemet (színképelemzésemet? horoszkópomat?), remélem, hamarosan küldöd.

Körülöttem semmi újdonság. Irodám az államigazgatás egyik legbékésebb zuga. Sajnos még mindig fenyeget a vizsga: január végén teszem le. Egyébként jó morális és fizikai állapotban vagyok (kellemesebb volna, ha azt mondhatnám, hogy morális és materiális: ez még alliterál is). Barbara jól van, és ha nem tévedek, írt vagy írni akar Évának, hogy megköszönje a töletek kapott micsodákat.

Kedves Miklósom, sokat gondolok rád és rátok, kellemes karácsonyt kívánok nektek, és boldog Új évet. Egyébként az utóbbit magamnak is kívánom, és remélem, hogy Sztálin nem fogja keresztetni.

Hűségesen öllelek, kedves Miklósom

István

Inke – Bibó Irén (1913–1971), Bibó István húga.

Barbara – Ravasz Boriska (lásd az 1939. augusztus 7-i hosszabb levél jegyzetét).

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

Budapest, 1940. ápr. 18.

Kedves Miklósom!

Ősz óta alig tudok rólad valamit: pár hete akarok Neked írni, s nemrég hallottam Nánditól, hogy kapott levelet Tőled, s jól vagy, helyesebben megvagy. Szeretnék azért Tőled pár sort kapni, mert azért másképpen „vagy meg”, ha nekem írsz. Nyáron idő előtt kellett eljőnnöm Párisból – már a „belső” idő szempontjából –, s azóta hiányzik, amit akkor elmulasztottunk beszélgetésben és veszekedésben. Most a jó ég tudja, mikor jutok Párisba vagy Te Pestre.

A vizsgámat februárban leraktam, s igen megkönnyebbültem vele. Júliusban pedig meg fogok házasodni: talán lemegyünk Olaszországba, de ez azután igazán nem tőlünk függ, hogy sikerül-e. Ez az egyestendő házasodási haladék – amit egyszer Párisban „mesquinerie”-nek nevezteél – ellenkezőleg, igen tisztítónak és termékenynek bizonyult: a tavalyi ijedtségből és kapkodásból igen kevés maradt belőlem, Boriska pedig napról napra helyesebb lesz, és kinyílik.

Az európai és kelet-európai rendezésről sokat töprenkedem, s érne bennem e tárgyban pár mondanivaló, de a „mondás” helye és módja e pillanatban igen nehéz. A hivatalomban békén vagyok: itthon egyébként olyan csend van, hogy a szellő sem rebben.

Kedves Miklósom, adj valami életjelet: e pillanatban kevesebbel is megelégszem, mint a rólam ígért essai-vel, de azt sem felejtettem el, hogy ígérted. Boriska öleli Évát, s üdvözlöl Téged, én pedig Éva kezét csókolom, s Téged öllelek. A viszontlátásig

Pista

Budapest II. Olasz fasor 10.

Mesquinerie – kicsinyesség, zsugoriság.

Marsovszky Miklós – Bibó Istvánnak

[*Postai levelezőlap, címzése: Ngs. dr. Bibó István Úrnak, Budapest II. Olasz fasor 10. Hongrie. MTA Könyvtárának Kézirattára, Ms 5117/278.*]

Paris le 3/6 1940

Kedves Pistám,

régóta készülök írni Neked, közeli házasságod hírével örömmel vettem, s Évával együtt minden lehető jót és szépet kívánunk Boriskának és Neked. Mi jól vagyunk. Páris soha szebb nem volt, mint most, és jó és szép itt lenni. Sokat és reménykedve gondolok rátok, rád és generációd javára, akikre szükségünk van és lesz. Szabó Zoltánnal jó barátságba kerültem, s ennek mindketten örülünk. Messze van Etretat, ugye?

Igaz, hűséges barátsággal öllelek és csókollak Boriskával együtt, aki talán már nem érez ellenségnek.

Miklós

Bibó István – Marsovszky Miklósnak

[*Keltezés nélküli levél; tartalma szerint nyilvánvalóan Budapesten, 1945 végén vagy 1946 első hónapjaiban íródott.*]

Kedves Miklósom!

Nagyon régóta készülök Neked írni. Közvetve, Párisból jövőktől, Szabó Zoltántól, Liliéktől sokat és örömmel hallottam Rólatok.

Nagyon nagy részvétellel és együttérzéssel öllelek Édesanyád halála alkalmával. Ősszel találkoztam vele utoljára, s úgy látom, az utolsó másfél év mind az ő, mind Liliék számára igen nehéz volt. Nagyon törtem a fejemet, mivel tudnék segíteni rajtuk, sajnos eredmény nélkül, mert a magunk hasonló bajain sem nagyon tudok segíteni, pedig papírforma szerint magas hivatali állásban ülő férfiúnak számítok. Ha van valami módod, próbálj Liliéknek küldeni egy s mást: el sem tudod képzelni, milyen kis mennyiségű nemes valuta milyen óriási vásárlóértéket képvisel most itt.

Mi megvagyunk sok apró viszontagság után és sok nyomorúság, gyerekbetegség közepette, melyeket részletesen leírni nem érdemes. Befelé jól vagyunk, és csendességben, fizikailag viszont 1944 óta most mi vagyunk abban a nélkülözésben, amit bizonyára Ti is ismertetek 1940 és 45 között. A hazai helyzettel szemben mindamellett egészben és hosszú lejáratra optimista vagyok. E pillanatban a belügyben vagyok a közigazgatási ügyek gazdája, de szeretnék nyugalmasabb helyre kerülni és egy ideig csak írni. Mellékelten elküldöm egy cikkemet, mely nemrégiben jelent meg, s hazai dolgokról való információnak is ér talán számodra valamit.

Nagyon szeretnék Rólad és Tőled életjelt kapni és megtudni, készülsz-e haza és mikor.

Boriska sokszor üdvözöl, Évát sok szeretettel csókolja; én is kézcsojkjaimat küldöm.

Téged a régi szeretettel és ragaszkodással ölel

Pista

Bp. IX. Ráday u. 28.

Lili(ék) – M. M. nővére és családja.

Marsovszky Miklósék – Bibó Istvánéknak

[Képes levelezőlap az etretat-i sziklás tengerpart képével, hely és kelet nélkül. A francia postapecsét kihavehetetlen, a budapesti érkeztetési pecsét: 1963. VII. 23. Címzés: Mme et Mr Etienne Bibo, Budapest II. Berkenye u. 4. Hongrie. MTA Könyvtárának Kézirattára, Ms 5117/279.]

Une plusée affectueuse d'Eva et Nicolas

A „pluser” ige egyetlen szótári jelentése a gyapjú kártolása, erős szöges szerszámmal való kifésülése. Itteni, nehezen lefordítható jelentése vagy rövid életű, szótárakba nem került szleng, vagy a levelező felek személyes, közös szóhasználata lehetett; az „affectueuse” jelzővel együtt talán „gyöngéd simogatás”-t jelent. Ezzel és a 24 évvel korábbi etretat-i élményre való utalással (l. az 1939. aug. 7-i hosszabbik Bibó-levelet és jegyzetét) érezhetően a Bibó István börtönből való szabadulása fölötti örömeiket fejezték ki Marsovszkyék.

Bibó István és felesége – Marsovszky Évának

Budapest, 1967. március 29.

Boriskával együtt nagyon sokat, nagyon gyöngéden és nagyon sok együttérzéssel gondolunk Magára, mióta Miklós halála hírért megkaptuk. De ebben az együttérzésben az én részemről nagyon sok az önző saját gyász is: úgy érzem, mintha az életemnek egy darabja szakadt volna ki belőlem. Ameddig tudtam, hogy messze Párisban él Miklós, mindig készülhettem – s mennyire készültem – arra, hogy egyszer megint csak eljutok hozzá, hogy megbeszéljünk mindent, ami időközben történt, s ítélete alá bocsássam mindazt, amit azóta gondoltam. Pontosan ugyanúgy, mint harminc-egynéhány évvel ezelőtt, évről évre ötször egymás után, mintha az ötödik ottlétem óta is csak egy év telt volna el. Most, hogy ő nem él már, tudnom kell, hogy nem egy év, hanem az életünk telt el azóta. S most már véglegesen el kell viselnem a felnőtté válás állapotát a szellem és értelem dolgaiban, melyekben előtte mindig egy kissé gyereknek éreztem magamat, bármennyire sikerült is néha-néha örömeit és megelégedését elérnem felnövésem biztató jeleivel.

Nagyon keveset tudunk életük folyásáról az utóbbi esztendőkből: csak éppen annyit, hogy új lakásba költöztek, s hogy Miklós betegeskedett az utóbbi években.

Mi megvagyunk csendben és szerencsésen eseménytelenül: Boriska tanárkodik, én, mióta kijöttem, könyvtároskodom. Gyermekünk nőnek: fiam állásban van mint művészettörténész, s most készül nősülni; leányom jövőre érettségizik.

Kedves Éva, sokat gondolunk Magára, Miklósról, a réges-régi párisi napokra, s kívánjuk Magának sok-sok szeretettel az idő s az emlékezés vigasztalását. A viszontlátásig

Pista

Évám,

A régi barátsággal és szeretettel vagyunk és maradunk Veled

Boriska

Marsovszky Miklós – a levelek közt fennmaradt, boríték nélküli gyászjelentő szerint – 1967. március 2-án halt meg Párizsban, 72 éves korában.

Marsovszky Éva – Bibó Istvánnak és feleségének

[Kézírtos levél, borítékján címzés és feladó: Dr. Bibó István és neje, Budapest II. Berkenye utca 4. Hongrie – E. Marsovszky, 1bis Rue Lacepède Paris 5. MTA Könyvtárának Kézírtattára, Ms 5117/281.]

Paris, le 30. 4. 1967.

Kedves Bibó Pista,

Levele nagyon meghatott. Nehezen tudok rá felelni, mert minden fel van dülva bennem. Nagyon igyekszem megtartani kifelé az önuralmamot, és nagyrészt sikerül ez. De onnan odáig, h. Miklós legjobb barátjának írjak! Mert egészen bizonyosan mondhatom, hogy az maradt mindvégig, és szellemileg legközelebb érezte magához.

Hotelszobánkból való elköltözésünket – ahol 30 éven át jóban-rosszban átálmodtuk az életünket – nagyon megsínylettük, éveig! Utolsó esztendőikben mégis megszerette Miklós az új kis otthonunkat. Már évek óta nem volt jól, de nem lehetett orvoshoz cipelni, semmi áron. 1 év óta azután már nem lehetett tovább a fejét a homokba fúrni. Azóta nagyon súlyos esztendő, sok szenvedés, és mindvégig teljes luciditással minden iránt érdeklődve. Egyetlen jó, hogy legalább legvégül csendesen elaludt, és nem ébredt fel többé, és hogy itthon a saját környezetében halt meg. Torokrák!

Sajnos megpróbálták kobaltbesugárzásokkal kezelni, ami átmenetileg úgy nézett ki, hogy sikerült. De már késő volt, és csak növelte a szenvedéseket végül is.

Panaszszó nélkül, soha nem beszélve betegségéről, élénk szellemi életet élvén, beszélvén, vitatván, mindvégig úgyszólván. Rendkívüli volt még ebben is.

Különös érzéssel olvastam levelében, hogy gyerekeik már felnőtt emberek. Persze Miklóssal való utolsó találkozásuk óta is már 20 év telt el. És milyen esztendőik.

Szeretném megkérni, ha lehet, Nándiéknak megmondaná, hogy küldtem faire-part, de nem tudom, jó címre ment-e, telephone könyvből keresték ki nekem a főpostán.

De jó lenne, ha találkozhatnánk és előszóval beszélgethetnénk. Régi emlékeket felidézni, amikor még Miklósom is itt volt.

Meleg szeretettel ölelem Boriskával együtt.

Éva

Boriskám, köszönöm meleg soraidat.

Bibó István és felesége – Marsovszky Évának

Budapest, 1968. február 10.

Kedves Éva!

Nagyon szépen köszönöm a Miklósról küldött képet, melyet Etelka és Clarisse közvetítésével most kaptam meg. Csodálkozom magamon, hogy nem jutott eszembe Miklósról képet kérni; nagyon kedves gondolat volt Magától, hogy kérés nélkül is küldött. Nagyon meghatódtam a képtől: annyira él bennem az ő nézése, még ha szomorúbban és meszebbbről néz is, mint mikor utoljára láttam.

Mi megvagyunk csendben, én lassan javulóban, Boriska sok dologban. A viszontlátásig kezeit csókolja a régi szeretettel

Pista

Kedves Évám,

Olyan nagyon jólesik, h. Miklós képe itt áll az asztalunkon, és néz ránk – itt van velünk.
Nagyon köszönjük Neked.

Szeretettel ölelünk

Boriska

Etelka – valószínűleg Marsovszky Miklós nővére.

Clarisse – Bierbauer Clarisse, B. Virgil nővére.

Beck Tamás

ALKONYI JÓZANSÁG

Olga tegnap kizárt az erkélyre az életéből.
Fantáziálhattam egy nyolcemeletnyi esésről.
Olyan lehet, akár zuhanás a tudattalanba:
eleinte még szavak, aztán csak halandzsa.
És tényleg nem akartam kiröhögni Kosztolányit,
de a vakhít a legrövidebb út a legszentebb csodáig.
Én fürkésztem az eget, a telefonom is kinyomtam,
mégsem láttam semmit, pedig most báli szezon van.
Aztán fájni kezdtem. Mint holdtalan éjben
vadászó nagymacskák szemei, sorra kigyúltak az esteli fények,
neonreklámok hirdették, hogy hol van az Éden,
de egyikben sem pislákkolt az örök emberi lényeg.